

קרקע אכן עומדת בלב הסכסוך היהודי-ערבי בארץ, אבל "כיבוש העבודה" לא

דניאל דה מלאך*

באוקטובר 1989, בגיל 34, עזבתי את הקיבוץ שנולדתי בו ועברתי מעבודה חקלאית, הנשענת על אמונה בערכה של "עבודה עצמית", ללימודי סוציולוגיה בבאר שבע. שנה אחרי כן הציע לי המרצה החדש במחלקה, לב גרינברג, לקרוא את ספרו של גרשון שפיר שיצא זה עתה "כדי להבין את הקשר בין האידאולוגיה השיתופית לסכסוך הישראלי-ערבי". ההצעה נשמעה לי תמוהה, כי עד אז לא חשדתי מעולם בקיומו של קשר כזה. ולמרות זאת אותו ספר, *Land, Labor and the Origins of the Israeli-Palestinian Conflict, 1882-1914*, שהוא מושא ביקורת זו, עשה את עבודתו. מאז ועד היום הקשר בין ההתיישבות השיתופית בישראל ובין המאבק היהודי-ערבי הוא נושא מרכזי בעבודת המחקר שלי.

ספרו של גרשון שפיר הוא כבר שלושים שנים מהחיבורים המשפיעים ביותר על המחקר החברתי וההיסטורי העוסק בישראל/פלסטין. הוא תרם להבנת החברה בארץ בשני היבטים משלימים. ראשית, הספר מרחיב ומעמיק את התוואי שסלל ברוך קימרלינג (Kimmerling, 1983) בניסיון להתגבר על ההפרדה בין המחקר ההיסטורי והחברתי של צמיחת הסקטור היהודי בארץ מאז ראשית הציונות ובין המחקר על התפתחות הקונפליקט היהודי-פלסטיני. שנית, הוא מעמיד במרכז הדיון על ראשית ההתיישבות הציונית גורמים חומריים מתחומי הכלכלה והפוליטיקה, בניגוד לדגש על תרבות ואידאולוגיה שרווח קודם לפרסומו. חלק הארי של החיבור פורץ הדרך של שפיר הוקדש לניתוח דקדקני של התפתחות ההתיישבות היהודית בארץ בשנים 1882-1914, תקופה שבה התגבש דגם ההתיישבות של תנועת העבודה, שהייתה לו השפעה מעצבת על הקיבוץ ועל הפרויקט הציוני כולו. שפיר הראה כיצד במהלך התקופה נכשלו הפועלים האשכנזים היהודים בתחרות מול הערבים בשוק העבודה, ובגיבוי ההסתדרות הציונית הפכו בהדרגה מפועלים שכירים למתיישבים. בסיכום הספר הציג שפיר תזה בעלת מעוף לגבי המשמעות של דגם ההתיישבות הזה ותרומתו להתפתחות הפרויקט הציוני בעשורים הבאים. הוא תיאר מגמה של "התיישבות טהורה" בנוסח הקולוניות האירופיות בצפון אמריקה ובאוסטרליה שהובילה ליצירת משק נפרד, וזה שימש בסיס לחברה שבתוכה צמחה המדינה היהודית. ההתיישבות על פי דגם זה הביאה, לטענתו, להתגבשות ההתנגדות הערבית לציונות ולהתייצבותה של תנועת העבודה בחזית המאבק הלאומי. שפיר אף טען, בעקבות אניטה שפירא (1977), כי המאבק ל"כיבוש העבודה" עיצב את המדיניות הגאוגרפית-דמוגרפית של הזרם המרכזי בתנועת העבודה והציונות. הוא הוביל ליצירת אזורי התיישבות יהודיים נפרדים, ובעקבות זאת לחלוקת הארץ.

מפרספקטיבה של שלושים שנים, התקבלות ספרו של שפיר היתה חריגה ויוצאת דופן. מצד אחד, הטיעונים החדשניים שבספר אומצו במהירות וכמעט ללא הסתייגויות על ידי

* ד"ר דניאל דה מלאך, המחלקה למנהל ומדיניות ציבורית, המכללה האקדמית ספיר

עשרות חוקרים ותיקים וחדשים של ישראל/פלסטין. יתר על כן, הביקורת על הספר נותרה ברמה הכללית של הסתייגות מההשוואה לקולוניאליזם, מדחיקת המוטיבציה האידאולוגית לשוליים או מהמעטה בחשיבות הפעולה הכוחנית של שלטונות המנדט הבריטיים. עד היום היא אינה כוללת עימות שיטתי מפורט עם הניתוח של שפיר לגבי התגבשותה של ההתיישבות היהודית בתקופת השלטון העותמאני. מצד שני, חלק מהמחקר החברתי וההיסטורי בארץ בוחר עד היום להתעלם מהספר. בהקשר זה אפשר להזכיר כותבים בולטים על הקיבוץ כמו הנרי ניר ואליעזר בן-רפאל, או חוקרים שבחנו במבט כולל את תולדות הציונות כמו זאב שטרנהל ואניטה שפירא. ההתעלמות מעידה בעיניי על איכותו הנדירה של הספר, שביסס טיעון תאורטי והשוואתי רחב יריעה באמצעות ניתוח מפורט של השתלשלות העניינים ההיסטורית.

לצד המעלות שציינתי, נראה לי שמנקודת הזמן הנוכחית הולכות ומתבלטות בספרו של שפיר גם נקודות תורפה כבדות משקל. הנה ארבע שאלות ביקורתיות הנוגעות לטיעונים מרכזיים בו:

א. האומנם היה לקיבוץ לפני הקמת המדינה יתרון על פני צורות יישוב אחרות שנהנו מתמיכה ציבורית, כגון המושב, בדחיקת הערבים משוק העבודה? אם כן, מהו? למיטב ידיעתי שפיר הוא היחיד שהעלה טענה זו, ומנקודת מבטי העדויות ההיסטוריות אינן תומכות בה.

ב. האומנם, בתקופה ששפיר חוקר או אף מאוחר יותר, היה נישול הפלסטינים מהעבודה מרכיב מרכזי בפרקטיקה הציונית ולא רק ברטוריקה של תנועת העבודה? חוקרים פלסטינים ואחרים הראו בינתיים כי ההתנגדות הפלסטינית התמקדה כבר באותם ימים במאבק על הקרקע דווקא (Khalidi, 1997, p. 94). המספר המצומצם של הפועלים האשכנזים היהודים בגליל בתקופה ששפיר מנתח – כ-200 איש – מקשה בעיניי לקבל את הטענה שההתנגדות שעוררה העסקתם הייתה גורם מפתח בגיבוש הקונפליקט היהודי-ערבי.

ג. האם אפשר להבין את צמיחת השינוף בדגניה, ומאוחר יותר בתנועה הקיבוצית כולה, בנפרד מהמאבק האלים על הקרקע? דגניה, ראוי להזכיר, הוקמה כ"קבוצת כיבוש", במתווה דומה מאוד לזה שהציעה כמה חודשים לפני כן מניה שוחט בשם ארגון השומר (דה מלאך וגרינברג, 2019). בעבודתנו הנוכחית, לב גרינברג ואני מנסים להראות את הקשר בין התגבשות התנועה הקיבוצית סביב רעיון הקומונה בראשית שנות העשרים ובין ההתנגשויות האלימות של השנים 1920-1921. הניתוח של שפיר דוחק בעיניי לשוליים את היתרון האמיתי של חיי השינוף בקיבוץ – היכולת להתמודד עם הפסדים חקלאיים בתמיכת המוסדות ולהתעמת פיזית עם התנגדותם של הפלסטינים להתיישבות היהודית (DeMalach, 2017).

ד. האומנם ההתרכזות הציונית בגושי התיישבות קשורה ל"כיבוש העבודה" ולהקמת משק יהודי נפרד? תוכניות ההתיישבות הציוניות לאחר הכיבוש הבריטי בשנת 1917 כללו התיישבות מדן ועד אילת ומהים עד עבר הירדן. הן מעידות שהשאיפה לעבודה עברית לא נתפסה באותה תקופה כמחייבת צמצום טריטוריאלי של הפרויקט הציוני. לפיכך נראה שאת מגמת ההתרכזות הגאוגרפית נכון יותר לייחס לקשיי הביטחון לנוכח

ההתנגדות הפלסטינית שהתעוררה זמן קצר לאחר מכן. הטענה כי יש קשר בין "כיבוש העבודה" ובין נכונות לפשרה טריטוריאלית גם איננה מתיישבת עם מה שהתרחש בדיונים של ההנהלה הציונית ושל הציבור כולו על חלוקת הארץ בין השנים 1937 ו-1948 ואף מאוחר יותר. יצחק טבנקין ומאיר יערי, שעמדו בראש התנועות הקיבוציות הגדולות, המשיכו באותן שנים לדגול בקנאות בעבודה עברית וכד בכו כד היו גורם מוביל במאבק למען "שלמות הארץ".

במבט כולל, נראה לי שהגיע הזמן לתקן את ההטיה של שפיר לכיוון הטענה המקובלת בהיסטוריוגרפיה הישראלית בדבר מרכזיותו של המאבק לכיבוש העבודה וחשיבותו בתולדות ההתיישבות הציונית. כיום מתחוורת והולכת ההבנה שההיבט הטריטוריאלי של נישול הפלסטינים מהקרקע, שאותו מבליטה הפרספקטיבה של קולוניאליזם התיישבותי, הוא הדומיננטי בפרויקט הציוני (סבאע' חורי, 2018). היבט זה, שהראשון שהדגיש אותו בישראל היה כאמור קימרינג, האפיל מראשית הדרך על היבט הנישול משוק העבודה. במובן הזה אפשר לזהות בהיסטוריה של ישראל/פלסטין המשכיות רבה. אני מעלה שאלות אלו מתוך הערכה רבה לספר, שהייתה לו כאמור השפעה מרחיקת לכת על עיצוב השקפת עולמי, ובתקווה לתרום להמשך המחקר בתחום זה על בסיס דיאלוג בין חוקרים.

מקורות

- דה-מלאך, דניאל, ולב גרינברג. (2019). לאן נעלמו קבוצות הכיבוש? מבט סוציולוגי על המאבק האלים על קרקע בגליל התחתון 1908-1914. סוציולוגיה ישראלית, כ(2), 89-59.
- סבאע' חורי, אריז'. (2018). קולוניאליזם התיישבותי, נקודת המבט הילידית והסוציולוגיה של ייצור ידע בישראל. תיאוריה וביקורת, 50(חורף), 418-391.
- שפירא, אניטה. (1977). המאבק הנכזב: עבודה עברית 1929-1939. הקיבוץ המאוחד.
- DeMalach, Daniel. (2017). The political economy communal life: Zionist settlement policy and the diffusion of kibbutz collective practices, 1920–2010. *Communal Societies*, 37(2), 129–152.
- Khalidi, Rashid. (1997). *Palestinian identity: The construction of modern national consciousness*. Columbia University Press.
- Kimmerling, Baruch. (1983). *Zionism and territory: The socio-territorial dimensions of zionist politics*. University of California Press.